

GDE JE SAHRANJENA MARIJA PALEOLOGOVA?

(U vezi sa jednim grobnim nalazom)

BLAGA ALEKSOVA

Srednjevekovna zbirka Arheološkog muzeja u Skoplju u toku poslednjih godina znatno se obogatila novim predmetima, do kojih se uglavnom došlo arheološkim iskopavanjima, rekognosciranjima i izvesnim manjim otkupima. Među otkupljenim arheološkim materijalom osobitu pažnju zaslužuju predmeti iz srednjevekovnih grobova u Kratovu, o kojima je rad u štampi, i nalaz iz jednog groba otkopanog kraj Đuriškog manastira na Ovčem polju. U svom daljem izlaganju zadržaćemo se na ovom poslednjem nalazu.

I.

Đuriški manastir sa crkvom posvećenom sv. Bogorodici nalazi se na Ovčem polju, zapadno od sv. Nikole, na visokoj glavici Đurište,¹ a nedaleko od sela Sopota. Ovaj manastir nije proučen. U unutrašnjosti crkve desno od ulaznih vrata i nad samim vratima nalaze se ugrađeni kameni, na jednom od kojih se nalazi natpis iz 1593 godine.² Iz Đuriškog manastira je i jedan srebrni okov sa reljefom Blagovesti, kovan 1818 god. od majstora Dimitrija,³ i jedna kutija za jevanđelje ukrašena reljefima,⁴ među kojima se nalazi pretstavljen i dvoglavi oraо kao i nečitljive grčke signature. Iz ovoga manastira je i jedna srebrna kutija za moštj iz godine 1838.⁵

¹ J. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, I, Београд 1905, стр. 205.

² Вл. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, стр. 115; М. Павловић, Записи код Ђуришког манастира, ГСНД, XV—XVI, Скопље 1936, стр. 363.

³ Св. Радојчић, Старине црквеног музеја у Скопљу, Скопље 1941, стр. 86, бр. LXXXVI.

⁴ Ibid. str. 86, бр. LXXXVII.

⁵ Глиша Елезовић, Записи и натписи, Зборник за историју Јужне Србије, Скопље 1936, књ. I, стр. 264, бр. 5.

U prvoj polovini XIX veka poznato je, da su se u ovom manastiru prepisivale i povezivale crkvene knjige.⁶ U to vreme pominje se opravka zidova kupole i samih vrata crkve. Nedaleko od samog manastira, treba napomenuti, da su otkriveni odlomci jedne antične nadgrobne ploče sa grčkim natpisom.⁷

Pre Drugog svetskog rata riljanjem zemljišta kraj Đuriškog manastira prekopano je više grobova. Prema prikupljenim podacima grobovi su bili ograđeni i pokriveni obrađenim kamenim pločama. Nije poznato koliko je grobova tom prilikom uništeno. Kod skeleta u prekopanim grobovima seljaci su našli bogate nalaze. Jedan od tih grobnih nalaza, koji sačinjavaju jedan zlatni medaljon, od kojeg je sačuvan samo gornji deo-poklopac i jedna čunasta zlatna naušnica, otkupljen je 1953 god. za zbirku Arheološkog muzeja u Skoplju.⁸

Medaljon iz ovog nalaza je ceo izliven od zlata i ima čvrste zidove. Njegove su dim: vis. 6,5 sm., 6 sm., deb. 0,7 sm., tež. 27,030 gr., Tab. I no. 1,1a. Sa naličja na medaljonu se nalazio poklopac, koji nedostaje a koji se zakopčavao sa strane na šarnir. Sama ivica medaljona je raščlanjena, tako da se na gornjem i donjem kraju završava sa po jednim kupastim delom. Sa strane medaljon ima izvesna udubljenja. Na sredini samog medaljona nalazi se u zlatne pregrade umetnuto pet granata-almandina zatvorenocrvene boje, od kojih jedan nedostaje. Almandini su postavljeni tako da formiraju krst. Oko samog krsta nalaze se četiri polukruga od filigranske žice. Cela ostala površina medaljona ukrašena je stiliziranim listovima, lozicom i sitnim kružićima. Na vrhu medaljon ima malu karičicu kroz koju se provlačio lanac ili vrpca. S obe strane kraj karičice postavljen je sa glavom naniže po jedan delfin izveden od tankog zlatnog lima, koji je po telu ukrašen sitnim kružićima od tanke žice. Na bočnim stranama u udubljenjima sedi po jedna nimfa. Iste su izrađene od tankog zlatnog lima. Ove bi nimfe svakako trebalo da predstavljaju nejade — rečne ili nerejide — morske vile. Nimfe su predstavljene kao devojke sa dugom kosom. One na ramenu imaju umesto ruku izrađene male rozete, dok im se donji deo sužava i završava sa zavijenim repom.

Ukrasi u obliku medaljona u nakitu su tako omiljeni i u upotrebi su još iz najstarijih vremena. Njih susrećemo u egipatskom i u siriskom nakitu, njih su upotrebljavali Grci i Rimljani. U nakitu iz rimskog doba susreću se dosta često medaljoni izrađeni od antičnog novca, koji su se upotrebljavali kao ogrlice. Takva ogrlica sa medaljonima od novca je iz zbirke Narodne biblioteke u Parizu.⁹ Ova ogrlica je iz departmana Meuse u severoistočnoj Francuskoj. Novcima je izveden i

⁶ Ibid. str. 264, br. I, 2, 3, 6; J. X. Васиљевић, Записи и натписи, Зборник за историју Јужне Србије, Скопље 1936, књ. I, стр. 286, бр. 1, 2.

⁷ Н. Вулић, Сроменик СКА, 60, Београд 1934, стр. 57, бр. 59, 60.

⁸ Предмети су се налазили у приватној збирци Павлине Н. Панзове.

⁹ Babelon, Guide illustré au cabinet des Médailles, p. 168, no. 68; Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités III, p. 1990, no 5138.

Medaljon-križ iz Đuriškog manastira

jedan medaljon iz Male Azije,¹⁰ koji je pripadao zbirci Bachofer von Echt a sada se nalazi u Bečkom muzeju. Takav je i medaljon iz Egipta,¹¹ iz Nikolajeva¹² u Bugarskoj i 24 zlatna medaljona iz Szilagy-Somlio¹³ u Ugarskoj. Ove ogrlice od medaljona izvedene od antičnog novca, koje su se našle u periferiskim oblastima Rimskog imperija,

¹⁰ Voetter, Sammlung Bachofer von Echt, Wien 1903, taf. XLVI.

¹¹ Marshall F., Catalogue of the Jewellery in the British Museum, no. 2735, taf. LIX.

¹² Б. Филовъ, Римското съкровище отъ Николаево, Известия на Бълг. арх. друж., IV, 1915, стр. 1—49, таб. II, no. 1.

¹³ J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, II, Braunschweig 1905, s. 19—26, III bd. taf. 16619.

Filov pripisuje varvarima i smatra da su bile rasprostranjene kod varvarskih plemena, koja su naseljavala pogranične provincije Rimskog imperija.¹⁴

Upotreba medaljona u vizantiskoj zlatarskoj umetnosti je dosta česta. Tako da njih susrećemo u dosta velikom broju kao ukrase na crkvenim i profanim predmetima. Medaljone izvedene u filigranu ukrašene emaljem i biserom, kao i umetnutim staklima nalazimo na krstovima na okovima ikona, na peharima kao i na kutijama za nakit, zatim na prstenju, ogrlicama i pojasima.¹⁵ Najčešće medaljoni se upotrebljavaju kao obični pandantifi i oni se nose oko vrata okačeni na vrpca ili o lancu. No ima slučajeva da su i cele ogrlice i pojasevi izvedeni od niza medaljona, što vodi poreklo još iz antične umetnosti. Takva ogrlica je iz trezora u Mersini i pojas iz Kerynija na Chypru.¹⁶

U nakitu ranog Srednjeg veka na teritoriji Jugoslavije kao i u ostalim nalazištima van naše zemlje nalazimo metalne priveske različite po formi i obliku. Jedni od njih su sastavni delovi ogrlica, dok su drugi i to obično krstovi sami za sebe predstavljali ukras za vrat. Privesci u obliku medaljona otkriveni su u vladimirskom i razinskom nalazu u Rusiji.¹⁷ Razinske medaljone Kondakov prema ikonografskom tipu datira u XII v. U crkvi sv. Klimenta u Ohridu na grudima sv. Antonija nalazimo o lancu okačen krst.

Zlatni medaljon iz Đurišta nema sumnje da je služio kao ukras za vrat. Na njegovom gornjem kraju nalazi se karičica kroz koju se provlačila vrpca. Dekoracija medaljona na čijoj se sredini nalazio krst, od crvenih almandina izvedena je biljnim, životinjskim i čovečjim ornamentima izrađenim filigranskom žicom i livenjem. Filigranska žica je aplicirana na metalnu podlogu medaljona, tako da svojom finoćom deluje kao razasut tanak konac paučine. Nimfe sa strane i delfini na vrhu upotpunjuju čitavu dekoraciju. Sami delfini kao dekorativni motivi oduvek su bili omiljeni. Njih nalazimo predstavljene na antičnom novcu kao i u ranohrišćanskoj i vizantiskoj umetnosti. Njih nalazimo predstavljene na kamenoj plastičkoj dekoraciji, u živopisu i u zlatarskim proizvodima. Ukrašavanje nimfama isto tako vodi poreklo još iz antične umetnosti.

Uzevši u celini naš medaljon predstavlja jedan uspeli zlatarski proizvod, tako da se po tehnici i preciznosti izrade može približiti najuspelijim zlatarskim proizvodima vizantiske umetnosti. Stilski i tehnički smatram da ima najviše sličnosti sa jednim srebrnim nimbom sa jedne ikone iz Vatopeda, koji je datiran u XV vek.¹⁸ Biljni orna-

¹⁴ B. Filof, op. cit. str. 31.

¹⁵ Charles Diehl, *Manuel d'art Byzantine*, I, Paris 1925, p. 317; Charles Diehl, *Manuel d'art Byzantine*, II, p. 689—711.

¹⁶ Charles Diehl, op. cit.; I, p. 317.

¹⁷ Н. Кондаковъ - Толстой, *Руские древности, Кургани древности и кладбища домонгольского периода*, С. Петербург 1897, стр. 102, 103, 104, 109, 110 и 132, обр. 441, 143, 145.

¹⁸ Charles Diehl, op. cit. II, p. 900, fig. 448.

Medaljon-križ iz Đuriškog manastira (sa nimfom)

menti na medaljonu kao i na nimbu izvedeni su skoro na isti način tankom filigranskom žicom.

Umetanje stakla ili različitog kamenja u pregrade je omiljen način ukrašavanja zlatarskih proizvoda Vizantije XI—XII i XIII—XIV veka. Sa umetnutim staklom u pregrade ukrašen je i jedan relikvijar iz riznice sv. Klimenta u Ohridu, koji je po svojoj ornamentici i stilu jednak sa srebrnim okovima sa ikona iz istoimene crkve. Sami srebrni okovi sa ikona iz riznice sv. Klimenta predstavljaju izvanredan i precizan rad u metalu.¹⁹ Na okovu ikone sv. Nikole majstor je biljne ornamente izveo iskucavanjem, no sa težnjom da imitira filigransku žicu.

¹⁹ Charles Diehl, op. cit. II, p. 899; Н. П. Кондаковъ, Македонија, археолошко-путешествие, С. Петербург 1909; Б. Филовъ, Старобългарското искуство, Софија 1924, стр. 37; Г. Баласчевъ, Белешки врху искуството въ българските земи

Naš medaljon po delikatnom i virtuoznom izvođenju ornamenata tankom filigranskom žicom kao i po postavljanju i rešavanju ostalih ukrasa od zlata i postavljanju almandina u pregrade, pretstavlja rad jednog majstora, koji je dobro poznao tehniku i rad u metalu, rad koji je tražio veliko strpljenje i znanje.

Zlatna naušnica iz ovog grobnog nalaza ima čunast oblik i izvedena je u tehnici probijanja. Njene dimenzije su: vis. 2,1 sm., šir. 1,5 sm., tež. 3,040 gr., Tab. II no. 1,2. Po celoj površini naušnica je ukrašena uvojitim lozicama i palminim lišćem, koje na obje bočne strane stvara krugove, u jednom od kojih je predat dvoglaví orao sa raširenim krilima a u drugom monogram u dva reda sa slovima $\begin{matrix} M \\ \Pi a \end{matrix}$, kraj kojih se nalazi grančica sa tri lista. Uzevši u celini naušnica iako dosta mala po dimenzijama deluje kao izrezana čipka, tako da zajedno sa medaljonom pretstavlja retko uspeli zlatarski proizvod.

Ukrašavanje nakita biljnim i životinjskim ornamentima i luksuznim vizantiskim tehnikama filigranom, granulacijom, probijanjem kao i emaljem i nijelom ili stavljanjem stakala u pregrade susrećemo dosta često na našem nakitu iz punog Srednjeg veka.

Ovaj nakit, koji je služio uglavnom za ukrašavanje viših slojeva importiran je iz Vizantije ili je pod vizantiškim uticajem izrađivan kod nas. Rad i razvoj domaćih radionica bio je obuslovljen bogatim rudnim bogatstvom srednjevekovne Srbije, u kojoj su od XIII veka obnovljeni svi veći rudnici.²⁰ Krajem XIII i početkom XIV veka u Srbiji se pominju, u poveljama velikim manastirima između ostalih zanatlija i zlatari, koji žive i rade na selu.²¹

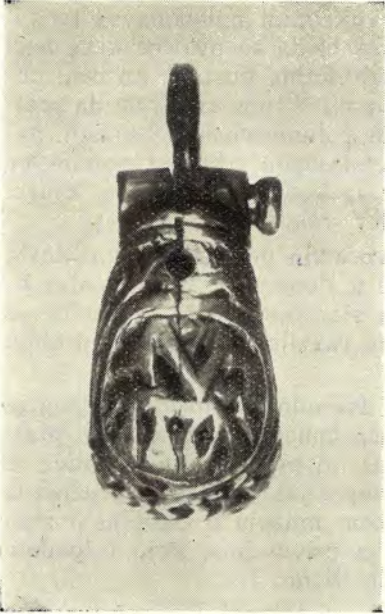
Sam nakit koji je nosilo plemstvo i gradski patricijat skoro odmah prelazi u narod. Ovaj narodni nakit zadržao je uglavnom iste forme i oblike, ali je izveden nešto jednostavnije od lošijeg materijala i jednostavnim tehnikama. Za ovo imamo potvrdu u jednom specijalnom tipu kružnih-kolutastih naušnica iz srednjevekovnih grobova u Demir Kapiji.²² Upotreba okruglih naušnica na Balkanskom poluostrvu, sudeći prema pretstavama nakita na portretima u zidnom slikarstvu kao i na osnovu arheološkog materijala, pada od sredine XIII i u XIV vek. Međutim ove velike kružne naušnice nešto uprošćene i u svedenim oblicima prelaze brzo u narod. Njih nalazimo u arheološkom materijalu na teritoriji Makedonije, Srbije i Bugarske.

през срѣдните и понови вѣкове, Софиа 1920, стр. 40; М. Кашанин, Уметност и уметници, Охридске иконе, Београд 1943; Р. Љубинковић, Уметнички окови на неким иконама ризнице св. Климента у Охриду, Југославија (Македонија), 1952, стр. 78—80; М. Љубинковић, Неколико охридских икона из XIII—XIV века, Југославија, стр. 81—87.

²⁰ Cv. Fisković, Dubrovački zlatari od 13—17 stoljeća, Starohrvatska prosvjeta, I, Zagreb 1949, str. 153.

²¹ М. Љубинковић, Метални накит белобрдског типа, Старинар 1951, стр. 31

²² Rad o kružnim naušnicama iz Kratova nalazi se u štampi.

Zlatna naušnica iz groba kraj Đuriškog manastira

Naušnice čunastog oblika u srednjevekovnim nalazima sa teritorije Jugoslavije su nepoznate. No to ne znači da se ovakve neće naći a nije isključivo da u nekim muzejskim zbirkama postoje, no nisu objavljene. Trbušaste okrugle naušnice iz Demir Kapije smatram da predstavljaju jedan prelazan tip od trbušastih polumesečastih-čunastih naušnica ka okruglim, jer iste ustvari predstavljaju trbušast polumesec sa izvesnim dodatkom na gornjem kraju sa kojim je oformljen kružni oblik. Ove naušnice datiramo u XIV—XV vek.²³

Slične čunastim naušnicama sa otvorenim gornjim krajem dosta velike su otkrivene u Šeremetskoj ostavi u Bugarskoj.²⁴ Ovaj nalaz K. Mijatev datira u IX—X vek i smatra ga starobugarskim. Naušnice sa nalaza iz Karoša u Ugarskoj²⁵ imaju nešto razvijeniji i prošireniji oblik od običnih čunastih naušnica.

U muzeju za primenjenu umetnost i Narodnom muzeju u Beogradu postoji nekoliko pari srebrnih naušnica čunastog oblika, koji predstavljaju deo narodnog nakita. Jedan par od ovih naušnica potiče iz Smedereva (Tab. III no. 6), jedan je sa nepoznatog nalazišta i jedan iz Dalmacije (Tab. III no. 5). U Arheološkom muzeju u Skoplju postoji takođe jedan par mesinganih naušnica sa privescima, koje pripadaju narodnom nakitu i potiču iz Bitolja. (Tab. III no. 7).

Ovaj tip naušnica, koji na Balkanskom poluostrvu postoji u narodnom nakitu, svakako da je postojao i u nakitu punog Srednjeg veka, jer obično svi tipovi i oblici nakita našeg punog Srednjeg veka prelaze iako nešto izmenjeni u narodno stvaranje. Takav je slučaj sa leptirastim i kružnim naušnicama, sa masivnim prstenjem ukrašenim biljnim i životinjskim ornamentima kao i sa širokim grivnama ukrašenim filigranskom žicom, granulacijom ili iskucavanjem.

Čunasta naušnica iz Đurišta ima u jednom od krugova, kako smo već napomenuli, monogram u dva reda sa slovima $\begin{matrix} M \\ \Gamma a \end{matrix}$. Slova ovoga monograma su izvedena na isti način kao i na srednjevekovnom srpskom novcu i pečatima iz XIV—XV veka.²⁶ Ova slova po svojoj prilici predstavljaju početna slova imena ličnosti, koja je ovu naušnicu nosila. Sa druge strane na naušnici je predat dvoglavi orao, koji ovde smatram da nije upotrebljen samo kao dekorativan ornament, već ima značenje porodičnog amblema.

Sama naušnica predstavlja precizan zlatarski proizvod i ona je nema sumnje bila namenjena jednoj ličnosti iz viših krugova, jer po-

²³ Rad o kružnim naušnicama iz Demir Kapije nalazi se u štampi.

²⁴ К. Миатеџ, Новооткрито старобугарско сџкровиште, Изв. на бџлг. арх. Инст. VIII, 1934, Соџиа, стр. 249; Н. Мавродиновџ, Врху проиохола на Шереметското сџкровиште, Изв. на бџлг. арх. Инст. VIII, 1934, стр. 256, 257, 258.

²⁵ I. Hampel, *Altertümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig 1905, II. 633, III, taf. 420, II. 467, 468.

²⁶ Šime Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875; А. Ивнџ, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910.

stavljani monogram i dvoglavi orao na njoj nisu izvedeni slučajno. Našu pretpostavku kome bi mogla pripadati ova naušnica razgledaćemo nešto docnije.

Ova čunasta naušnica, po svom opštem stilu po preciznosti i finoci izrade, po načinu kako su na njoj izrezana slova na monogramu, po ornamentici izvedenoj biljnim ornamentima kao i po upotrebi dvoglavog orla u značenju porodičnog amblema, smatram da predstavlja primerak nakita, koji bi se mogao datirati u XIV vek. A to je vreme kada je srpska država bila na vrhu svoje političke i vojne moći i kada se na polju umetnosti i posebno zlatarstva došlo do najvećih postignuća. Analognih primera čunastih naušnica iz ovog vremena nemamo. Pretpostavku, koju ćemo nešto docnije izneti, odnosno ličnosti kojoj bi ova naušnica mogla pripadati, ide u prilog našem datiranju.

Monogram i orao na naušnici iz groba kraj Đuriškog manastira

Čunaste naušnice iz srednjevekovnih nalaza na Balkanu imaju svoj izvorni tip u vizantiskom zlatarstvu. Od ovoга tipa je jedna vizantiska zlatna naušnica iz muzeja u Baltimoru, datirana u XII vek.²⁷ Odmah treba podvući da u vizantiskom nakitu postoji niz jedva izmenjenih tipova grčkog, jelinističkog i rimskog nakita. Isti je slučaj i sa ovim tipom čunastih naušnica. Ovakve naušnice nalazimo u velikom broju u antičnim nalazima. Njihova teritorijalna rasprostranjenost je isto tako velika. O tipu ovih naušnica i o njihovoj rasprostranjenosti u antičkom zlatarstvu opširno je pisao Z. Vinski, *Zwei kahnvormige Ohrringe aus Erdut in Kroatien, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, I, 1950, taf. VIII*. Na teritoriji Jugoslavije od ovoга tipa je naušnica iz ilirskih grobova u Rdolištu, datirana u VI vek,²⁸ naušnice iz Erduta datirane u V vek,²⁹ jedna naušnica iz Nina,³⁰ par srebrnih na-

²⁷ Early christian and byzantine art, The Baltimor museum of art, Baltimor 1947, p. 102, no. 488a.

²⁸ Srebrna naušnica iz Radolišta nalazi se u zbirci Narodnog muzeja u Beogradu, nije publikovana. Pominje je Z. Vinski u *Zwei kahnformige Ohrringe aus Erdut in Kroatien, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, I, 1950, Taf. VIII, abb. 3*.

²⁹ Z. Vinski, op. cit. s. 67.

³⁰ Ibid. str. 68.

ušnica iz jedne ilirske gomile sa Cetine,³¹ verovatno grčki import, jedna naušnica iz Demir Kapije, otkopana 1952 god. u jednom grobu zajedno sa slikanim grčkim vazama V—IV veka i par zlatnih naušnica iz okoline Kočana, koje po svom opštem rešenju sa izduženom karikom imaju analogije sa naušnicama ovoga tipa sa južnih obala Crnoga mora i Hersonesa.

Čunaste naušnice su se našle u nalazištu Duvanli u Bugarskoj,³² zatim na Kavkazu i na severnim obalama Crnoga mora,³³ međutim nalazi istih u srednjoj Evropi su retki.³⁴

Svi ovi primeri vode poreklo iz Grčke i Jonskog arhipelaga i zapadnih krajeva Male Azije, smatra Vinski sa pravom. Čunaste naušnice su poznate sa Samosa, Delosa, Melosa, Rodosa i Efesusa. Njih nalazimo vrlo često pretstavljene na grčkim novcima V—IV veka. Ove naušnice kao i sav jonski nakit trgovinom su se raširile ne samo u Egeji, već i svuda gde su se nalazile jonske kolonije.³⁵ Kao najstarije primerke i mesto odakle potiče ovaj tip nakita Vinski smatra Enkomoi na Kipru gde se je našlo više naušnica u grobovima iz bronzanog doba 1300—1100 god.³⁶

Medaljon i čunasta naušnica po preciznosti i finoći izrade pretstavljaju retko uspele tvorevine srednjevekovne zlatarske umetnosti. Ovakav luksuzan nakit u punom Srednjem veku kod nas, kako smo već naglasili, jeste nakit plemstva i gradskog patricijata, za razliku od nakita ranog Srednjeg veka, koji je ukras širokih narodnih slojeva. Naše srednjevekovno plemstvo ovaj je nakit primilo direktnim uticajem vizantiskog dvora. Na osnovu pisanih spomenika i arheološkog materijala, jasno se vidi, da je vizantiski uticaj kod nas, kako je već naglasila M. Ljubinković, dugotrajan.³⁷ Ovaj se uticaj osećao isto tako i u ostalim Vizantiji susednim zemljama, gde se često puta nailazi na arheološki materijal, koji potiče iz Vizantije. Kod nas već od XIII-XIV veka pominju se domaći zlatari na selu, a početkom XIV veka i zlatari po gradovima. Zlatarske radionice u Srbiji nalazile su se i na samim dvorovima.³⁸

Sama vizantiska zlatarska umetnost, koja se razvijala na antičnom tlu u sebi nosi izvesne antične i istočne oblike i stilske odlike.

Predmeti iz ovog nalaza moguće je da su izrađeni od domaćih majstora zlatara pod direktnim vizantiskim uticajem. Organizovanje

³¹ Naušnice će biti objavljene od I. Marovića u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.

³² Б. Филовъ, Надгробните могили при Дуванли въ Пловдивско, Софиа 1934, стр. 41, обр. 48; стр. 87, обр. 109; стр. 131, обр. 155.

³³ Karl Hadaczek, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker, Wien 1903, s. 22. no. 40, 41, 42.; Отчет цар. Имп. комисии, С. Петербург 1906, стр. 148, рис. 288.

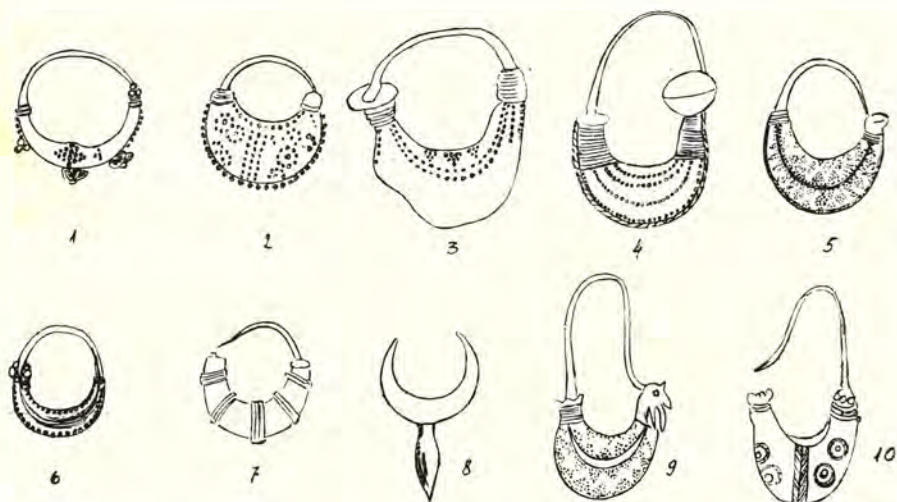
³⁴ Z. Vinski, op. cit. str. 68.

³⁵ Ibid. str. 69; Karl Hadaczek, op. cit. str. 22.

³⁶ Ibid. str. 70.

³⁷ М. Љубинковић, Метални накит белобрдског типа, Старинар, 1951, Београд, стр. 28.

³⁸ Ibid. str. 32.

zlatarskih radionica u kojima se izrađivao nakit, u oblastima istočno od Vardara, bilo je svakako omogućeno bogatstvom kratovskih rudnika, koji su se nalazili na padinama Osogovskih planina.³⁹ U njima se vadilo olovo, bakar, srebro a pominje se proizvodnja i zlata.

Ovi rudnici eksploatisani su još za vreme Rimljana.⁴⁰ Kraj obnovljenih rudnika u srednjevekovnoj Srbiji nalazile su se i kovnice novca, u kojima se kovao novac pod nadzorom vlastele ili samog vladara. Kraj rudnika su se nalazile svakako i zlatarske radionice u kojima su se izrađivali crkveni i profani predmeti.

Predmeti iz našega nalaza po finoći i preciznosti izrade, kao i po svom stilu i tehnikama u kojima su izrađeni jesu nakit našeg punog Srednjeg veka, koji ima svoj izvor u vizantiskoj zlatarskoj umetnosti.

III

Kako smo iz ranijeg izlaganja videli nalaz iz Đurišta mogao bi pripadati licu iz viših slojeva. Dalje ćemo nastojati analizom izvesnih delova ornamentike na samoj naušnici da iznesemo našu pretpostavku, kojoj bi ličnosti mogla ista da pripada.

Stilizirani dvoglavni orao na naušnici, smatram da je na njoj upotrebljen kao porodični amblem. Znak dvoglavog orla u Srbiji u početku je upotrebljavan kao dekorativan znak, međutim već od XIV veka on se upotrebljava i kao heraldički amblem. Jednoglavni i dvoglavni orao je u vrlo često upotrebi u dekorativnom zidnom slikarstvu našeg Srednjeg veka. Jednoglavni orao nalazi se izrezan i na drvenim vratima iz

³⁹ K. Иречек, Историја Срба, II, Београд 1923, стр. 42, 43.

⁴⁰ Oliver Davies, Roman Mines in Europe, Oxford, 1935, p. 227.

crkve sv. Nikole u Ohridu.⁴¹ U našem zidnom slikarstvu XIII—XIV veka, ogrtači i odeća plemstva i članova vladajućih porodica, često puta su ukrašeni dvoglavim orlovima,⁴² koji su često puta i porodični amblemi tih porodica. U srednjovekovnoj zlatarskoj umetnosti na Balkanu orao je jako omiljen, njega nalazimo na torkvama iz Šeremetske ostave,⁴³ na bugarskom i srpskom srednjovekovnom novcu,⁴⁴ na posudama,⁴⁵ horosima⁴⁶ kao i na nakitu. Njega nalazimo često puta izrezanog na prstenju, na kojemu je upotrebljen kao porodični amblem i ima značenje heraldičnog znaka.⁴⁷ U Šeremetskom nalazu, koji je datiran u IX—X vek, K. Mijatev smatra da je orao isto tako upotrebljen kao heraldički amblem.

Pojava jednoglavog ili dvoglavog orla u našoj srednjovekovnoj umetnosti vodi poreklo iz Vizantije. U Vizantiji orao je u silnoj upotrebi u vremenu od X—XIII veka. U početku upotrebljavan je kao ornament, a od dolaska Paleologa na vlast i kao državni amblem.⁴⁸ Rimski orao je u vizantiskoj umetnosti postojao do V veka, međutim u VI veku on iščezava.⁴⁹

Orao kao simbol fizičke snage i moći sa kojim je povezan i simbol carske veličine bio je omiljen u Indiji, Egiptu, Grčkoj i Italiji. Kult orla je najviše rasprostranjen i u svestranoj je upotrebi na Iranu i u Maloj Aziji.⁵⁰ K. Mijatev i drugi su mišljenja da se amblem orla vrlo rano pojavio u Bugarskoj kao heraldički znak, a da se isti znak u Vizantiji raširio nešto kasnije sa sasanidskim i arapskim tkaninama.⁵¹ Što se tiče dvoglavog orla postoji mišljenje da je on jedna varijanta jednoglavog orla i da označava vlast nad dve različite države ili oblasti.⁵²

Izrezana slova na naušnici smatram da su početna slova imena ličnosti, koja je tu naušnicu nosila. A ista slova poklapaju se sa početnim slovima imena vizantiske princeze Marije Paleologove, maćehe cara Dušana.

⁴¹ Charles Diehl, op. cit. II, pag. 896, fig. 445.

⁴² J. Ковачевић, Средњеveковна ношња билканских Словена, Београд 1953, сл. 1, 3, 4, 5, 20, 24, 25, 29.

⁴³ Кр. Миатево. Новооткрито старобугарско сјкровище, Изв. на бугл. арх. Инст., VIII. Софиа 1935, стр. 230.

⁴⁴ Н. Мушмово, Античнитѣ монети на Балканскиот полуостровѣ и монетите на бугарските царе, Софиа 1912, стр. 483—485; Н. Мушмово, Бугарски монети сјдвуглав орел, Изв. на бугл. арх. друж. III, Софиа 1912, стр. 81; S. Ljubić op. cit. str. 187, tab. XIV no. 13, 14.

⁴⁵ Б. Радојковић, Уметничка обрада метала, Београд 1953, стр. 19.

⁴⁶ G. Millet, L'ancien art Serbe, Paris 1919, p. 26; Ж. Татић, Марков манастир, Београд 1925, стр. 24, сл. 26; Св. Радојчић, op. cit. стр. 85 по LXXIX.

⁴⁷ J. Ковачевић, op. cit. сл. 97, 98, 111, 112, 113.

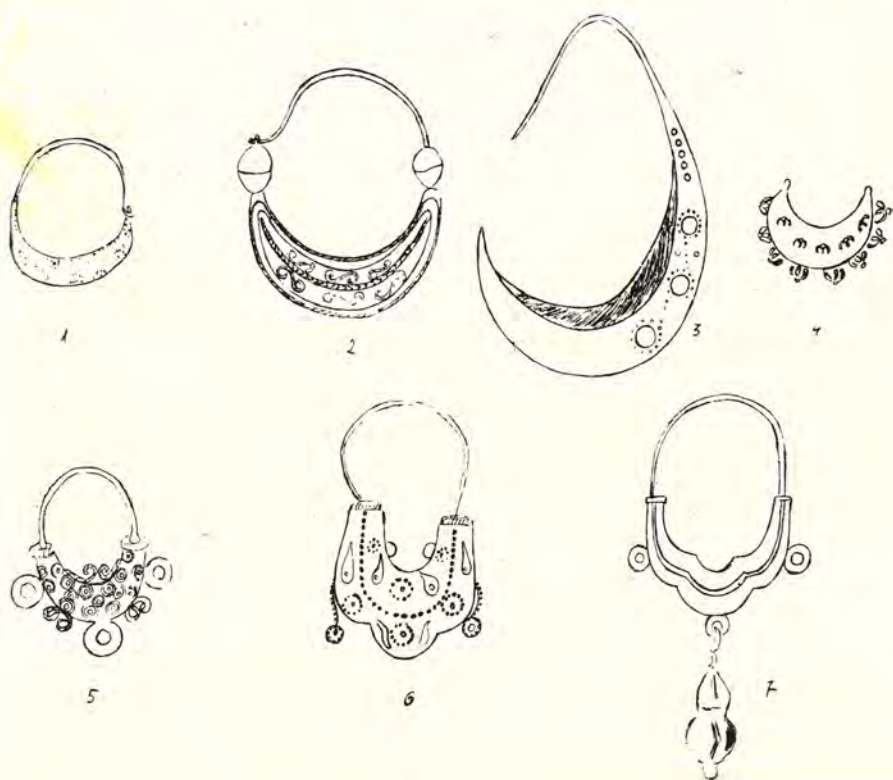
⁴⁸ К. Миатево, op. cit. стр. 240; Н. Мушмово, op. cit. стр. 81, 82.

⁴⁹ Ср. Grosse, Die Fahnen in der Römisch-byzantinischen Armee des 4—10 Jahrhundert, Byz. Zeitschrift, XXIV, 1924, s. 365.

⁵⁰ К. Миатево, op. cit. стр. 241; Otto Keller, Die antike Tierwelt, Leipzig 1913, II, s. 2.

⁵¹ Ibid. стр. 240; Н. Мушмово, op. cit. стр. 81, 86

⁵² Ibid. стр. 244, not. 1.

Marija Paleologova bila je druga žena Uroša III, kći paniperse-
vasta Jovana Paleologa, sinovca Andronika II.⁵³ Po mišljenju Rado-
nića, Marija je rođena 1312 god., a od 1326 god. je žena Uroša III. Na-
kon Uroševe smrti Radonić smatra, da se Marija oko 1337 god. preu-
dala za Olivera.⁵⁴ Posle Uroševe smrti, kao udovičku oblast na už-
ivanje Marija je dobila Ovče polje, Kratovo, Kočane, Veles a pretpo-
stavlja se da je imala i štip.⁵⁵

Svoje tvrdnje, da se Marija posle muževljeve smrti preudala za
Jovana Olivera, Jovan Radonić u svojoj raspravi argumentira najpre,
da se u manastiru Lesnovu godine 1341 u srpskom natpisu kao Olive-
rova žena pominje Ana Mara, u grčkom natpisu iz 1349 god. ista Ma-
rija pominje se kao πανευτυχεστατη βασιλισσα μαρια η λυπερισα i η
πανευτυχεστατη βασιλισσα μαρια η λυβερικα. J. Radonić zaključuje da bi
ova titula βασιλισσα Oliverovici išla prema dostojanstvu muža,

⁵³ K. Јиречек, - J. Радонић, Историја Срба I., 1952, стр. 205, 262, 263.

⁵⁴ J. Радонић, О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији, Глас 94, 1914, стр. 83, 84, 85, 89; K. Јиречек - J. Радонић, Историја Срба II. 1952, стр. 25, 263.

⁵⁵ K. Јиречек, Историја Срба II. 1952, стр. 25.

no ipak smatra da se ne sme udaljavati od srpske i grčke vladalačke porodice.⁵⁶

Dalje J. Radonić pominje povelju iz godine 1340, kojom Stefan Dušan daje manastiru Hilandar crkvu sv. Đorđa u selu Pološkom i selo Dragoželju. U ovoj povelji pominje se „materе краљства ми деспотице“.⁵⁷ Radonić misli da je ta mati Dušanova, udovica Stefana Dečanskog, koja se je preudala za Olivera i po njemu dobila titulu despotice.⁵⁸

Ovu pretpostavku primio je i K. Jireček,⁵⁹ međutim u drugom prerađenom izdanju »Istorija Srba«, na mestu gde je reč o tome da se Marija udovica Dečanskog preudala za uticajnog velikaša Olivera, napominje se da u genealogijama ima mnogo štošta neobjašnjeno.⁶⁰ Ovo poslednje izdanje »Istorija Srba« prerađeno je od samog J. Radonića.

M. Laskaris u svom radu »Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji« odbacuje Radonićevu pretpostavku da se Marija Paleologova posle muževljeve smrti preudala za Despota Olivera.⁶¹ On tvrdi da se u grčkim izvorima XIV—XV veka sve despotice redovno nazivaju vasilisama.⁶² A što se tiče spomena »materе краљства ми деспотице« u povelji Dušanovoj, reč mater smatra da ne treba uvek da se u poveljama odnosi na majku, već i na neku dalju rođaku i navodi primer da se reč »roditelj« upotrebljava u značenju tasta, ujaka i strica, a reč »otac« u značenju tasta.⁶³ Zatim smatra da je Oliver titulu despota dobio posle 1342 god., jer se još godine 1341 u Lesnovskom manastiru i 1342 u zapisu jedne knjige naziva velikim vojvodom. Kao prilog svome tvrđenju navodi najzad i to, da je Dušan Kantakuzinu savetovao da svog sina oženi ćerkom Oliverovom, a da pritom ne gleda na nejednakost blagorodstva.⁶⁴ Na osnovu ovog poslednjeg Laskaris smatra, da to Dušan ne bi učinio, ako je Oliverova žena bila iz carske kuće Paleologa. Za despoticu iz Dušanove povelje Hilendarskom manastiru Đ. Radojčić pretpostavlja, da je to tašta Dušanova Keraca, koja je kao žena Despota Stracimira bila despotica.⁶⁵

M. Laskaris smatra da je kraljica monahinja Marta, koja se pominje u Dečanskom pomeniku, Marija Paleologova, maćeha Dušanova, koja je prelazeći iz mirskog života u kaluderski, što je uobičajeno,

⁵⁶ J. Радонић, op. cit. стр. 81, 82, 85.

⁵⁷ Ст. Новаковић, Законски споменици, Београд 1912, стр. 409.

⁵⁸ J. Радонић, op. cit. стр. 85.

⁵⁹ K. Jireček Stat und Gesellschaft, IV. s. 61; K. Јиречек, Историја Срба I, Београд 1922, стр. 286, 287.

⁶⁰ K. Јиречек, - J. Радонић, Историја Срба II, 1952, стр. 263.

⁶¹ M. Лазкарис, Византјске принцезе у средњевековној Србији, Београд 1926, стр. 90, 91.

⁶² Ibid. str. 89, 90.

⁶³ Ibid. str. 91, 92.

⁶⁴ Ibid. str. 91.

⁶⁵ Ibid. str. 92.

uzela ime sa jednakim početnim slovima.⁶⁶ Za ovu kraljicu monahinju Martu iz Pomenika, Grujić je držao da je Teodora, majka cara Dušana.⁶⁷ Dalje M. Laskaris smatra da je nadgrobna ploča iz Skoplja, koju Grujić pripisuje carici Teodori, po svojoj prilici epitaf Marije Paleologove, koja je na osnovu istoga umrla 1355 god. kao monahinja i bila sahranjena u Skoplju.⁶⁸

Na ovoj natpisnoj ploči⁶⁹ se jedno jasno vidi, a to je, da se jedna princeza zamonašila i umrla je . . . ц(а)рѣствѣющѣ мѣ с(ы)нѣ, всѣми Сръблн и Г(р)кы Ст(е)фанѣ, и прѣвъзлюблен'номѣ. Рек: Р. Грујић. Međutim treba odmah napomenuti da se u očuvanom delu teksta ne nalazi ni mirsko niti monaško ime te princeze.

Laskaris svoju pretpostavku da je nadgrobna ploča iz Skoplja epitaf Marije Paleologove objašnjava na sledeći način. Pomenuta princeza sa natpisa bila je iz carske kuće iz kakve proizlazi i sama Marija Paleologova.⁷⁰ Dalje, ona umire za vlade svoga sina Stefana kao monahinja. Što se tiče tvrđenja, da je pomenuti Stefan na natpisu car Dušan, smatram da ne treba sumnjati. Za ovu monahinju Laskaris smatra da je ista ona Marta, koja se pominje u Dečanskom Pomeniku.⁷¹

Međutim nalaz iz Đuriškog manastira daje nam mogućnost za jednu novu pretpostavku. Predmeti iz ovog nalaza nema sumnje da su pripadali jednoj vlastelinki. Početna slova na monogramu naušnice i dvoglavi orao sa druge strane upućuju nas na Mariju Paleologovu, drugu ženu Uroša III, koja je posle muževljeve smrti dobila Ovče polje na udovičko uživanje. Ako bi se pomen u Dečanskom Pomeniku odnosio, što je sasvim moguće na Mariju maćehu Dušanovu, za koju se zna da je posle muževljeve smrti ostala u Srbiji,⁷² onda je moguće da se ista Marija Paleologova kao monahinja povukla u jedan od manastira, koji se nalazio u oblasti, koja joj je data na uživanje posle muževljeve smrti, a kraj koga je posle svoje smrti sahranjena. U tom slučaju to bi mogao biti Đuriški manastir, odakle potiče i naš nalaz.⁷³

⁶⁶ Ibid. str. 88; Ст. Новаковић, Српски Поменици, Гласник XLII, 31; Р. Грујић, Краљица Теодора, мати цара Душана, ГСНД I. стр. 314.

⁶⁷ Р. Грујић, оп. cit. str. 314.

⁶⁸ М. Ласкарис, оп. cit. str. 96.

⁶⁹ Р. Грујић, оп. cit. str. 312.

⁷⁰ М. Ласкарис, оп. cit. str. 96.

⁷¹ Ibid. str. 96.

⁷² Ibid. str. 88; Ј. Радонић, оп. cit. str. 86, 87.

⁷³ Ђ. Бошковић, Неколико натписа са зидова средњеveковних цркава. Споменик 87, Београд 1938, стр. 13-15.

Treba odmah napomenuti da dvoglavog orla nalazimo na odeći Olivera i Oliverovice u manastiru Lesnovu i sv. Sofiji, kao i na njegovoj i njenoj obući u Lesnovu i na Oliverovom srebrnom novcu.

Na osnovu predmeta iz našeg nalaza kako vidimo može da se pretpostavi da je vizantiska princeza Marija Paleologova, druga žena Uroša III bila sahranjena kraj Đuriškog manastira. Međutim, nadgrobna ploča iz Skoplja, u kojoj jedna bezimena princeza naziva Dušana sinom, a koju M. Laskaris pripisuje Mariji a R. Grujić Teodori, smatram da bi mogla da pripada i nekoj bližjoj rođaci, tašti ili tetki, a ne njegovoj majci.

Na našu pretpostavku navodi nas u prvom redu naš nalaz kao i mesto gde je isti otkopan. Sama naušnica iz našeg nalaza po svojoj veličini nije jako upadljiva, kakve su leptiraste i kružne naušnice predstavljene na ženskim portretima u našem zidnom slikarstvu XIII—XIV veka. Međutim ista iako dosta diskretna po veličini po svojoj bogatoj ornamentici dvoglavim orlom i monogramom predstavlja deo luksuznog nakita, koji je mogao pripadati jednoj zamonašenoj princezi iz vladajuće kuće.

R é s u m é

MARIE PALÉOLOGUE EST—ELLE ENTERRÉE PRÈS DU MONASTÈRE DE ĐURIŠTE ?

Se basant sur l'analyse détaillée de l'importante trouvaille archéologique d'un tombeau près du monastère de Đurište (ainsi nommé d'après la colline portant le même nom), situé à proximité du village de Sopot (Macédoine), l'auteur exprime l'avis que la princesse de Byzance Marie, fille du panipervaste Jean Paléologue (neveu de l'empereur Andronic II) est effectivement ensevelie dans le cimetière près de ce monastère. Les restes trouvés à cet endroit, et qui se composent d'un médaillon en or, dont la partie supérieure (couvercle) seule est conservée, et d'une boucle d'oreille de forme conique, ont été acquis en 1953, pour la Collection médiévale du Musée d'archéologie de Skoplje, où ils se trouvent actuellement.

Les lettres découpées dans la boucle d'oreille semblent être les initiales de son propriétaire, et correspondent au nom de la princesse byzantine Marie Paléologue, deuxième femme, après 1326, du roi Uroš III. L'ornement (aigle bicéphale) ainsi que l'emplacement même de cette trouvaille indiquent aussi qu'il est question de la princesse Marie, car elle a hérité la région *Ovčje polje*, où se trouve le monastère de Đurište, après la mort de son mari à titre de douaire.

L'auteur considère comme fort possible que la religieuse Marthe du monastère de Dečani soit cette même Marie Paléologue, entrée en religion après la mort de son mari. Etant donné le résultat de la trouvaille dont il est question ici, il suppose toutefois que Marie n'a pas été ensevelie à Skoplje, mais dans le monastère de Đurište. Car on sait que Marie Paléologue, deuxième femme du roi Uroš III et marâtre du tsar Douchan, est restée en Serbie après la mort de son mari. Il est par conséquent fort bien possible qu'elle se fût retirée dans un des monastères situés dans la région dont elle avait la jouissance comme douairière, et qu'elle y fût inhumée. En ce qui concerne l'aigle bicéphale, Marie a pu le posséder comme emblème familial lui appartenant soit du côté de son père soit du côté de son mari.

L'auteur donne une description détaillée de cette trouvaille, en la comparant à d'autres, trouvées en Yougoslavie et à l'Étranger, et en tâchant de déterminer son âge. Le médaillon en forme de croix et la boucle d'oreille conique, par leur style, la précision et la finesse du travail, par la façon de leur ornements, par le fini du monogramme et par l'emploi de l'aigle bicéphale, représentent des bijoux qui appartiennent sans conteste au moyen âge, plus précisément au XIVe siècle. C'est l'époque des plus grandes réalisations dans les arts, notamment en orfèvrerie, du puissant état médiéval serbe. Il se peut que les objets trouvés aient été exécutés par des orfèvres du pays, mais sous l'influence directe de Byzance.